

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U

ISSN 0041-4255

BELLE TEN

DÖRT AYDA BİR ÇIKAR

Cilt : LXXX

Sa. 288

Ağustos 2016

ANKARA – 2016

İÇİNDEKİLER

Makaleler, İncelemeler:	<u>Sayfa</u>
SİR GAVAZ, ÖZLEM: Hititçe Metinlerde Geçen KUR ^{1D} <i>Hulana</i> -/ KUR ^{1D} SİG 'Yün Nehri Ülkesi' Üzerine Yeni Bir Değerlendirme Tepe	357
YILDIRIM, M. İBRAHİM: Timurlu Tarihine Dair Farsça Yeni Bir Kaynak: Zahîr-i Mar'aşî'nin <i>Müntahabü't-Tevârih</i> 'i	371
KUL, EYÜP: 1703 Tarihli Bir Rapora Göre Kratova, Köstendil, Üsküp, Trepçe ve Jejene Madenlerinin Islahı	395
TÜRKMEN, İLHAN: Osmanlı Kaynaklarına Göre 1740'larda Belgrad'ın Sosyo-Ekonomik Yapısı.....	411
DEMİRYÜREK, MEHMET: İngiltere Tercümanları ve 1758 Tercüman Reformu	439
EFE, AYLA: II. Mahmut'un Mal-Mülk Sayımı: Evreşe Örneği	483
KASUMOVIĆ, FAHD: Bosna-Hersek'teki Osmanlı Mirasını Anlarken: Saraybosna Şer'iyye Sicillerinde İslam Dininin Kabulüne Dair Kayıtlar, 1800-1851.....	507
SÜME, MEHMET: Osmanlı Vergi Uygulamalarına Bir Örnek: Okruva Resmi	531
GÖLEN, ZAFER: Tanzimât Döneminde Osmanlı Devleti'nin Bosna Hersek Ormanlarını Korumaya Yönelik Çabaları	547
SATILMIŞ, SELAHATTİN: 1881 Sakız Depreminde Osmanlı Afet Yönetimi ve Vali Sadık Paşa'ya Yönelik Eleştiriler.....	573
KORKMAZ, TELLİ: Türk-Sovyet İlişkilerinde G. V. Çiçerin ve Ermeni Meselesi	619
Çeviriler:	
HASANOV, ZAUR (Çev.: Bağdagül Musa): İskitlere ve Türk-Moğol Halklarına Ait Aynı Gelenekler, Kültür ve Psikolojik Özellikler.....	639
Özetler	663
İngilizce Özetler	671
Belleten Dergisi Yayın İlkeleri ve Başvuru Şartları.....	679
Belleten Journal Editorial Principles and Application Requirements	682

TANZİMÂT DÖNEMİNDE OSMANLI DEVLETİ'NİN BOSNA HERSEK ORMANLARINI KORUMAYA YÖNELİK ÇABALARI

ZAFER GÖLEN*

Giriş

Bosna Hersek bugün dünyanın en zengin orman kaynaklarına sahip ülkelerden biridir¹. Bu varlığın kaynağı Osmanlı idaresi dönemine dek uzanır. XIX. yüzyılda eyalet yüzölçümünün yarısı ormanlardan oluşmaktaydı ve tamamı devlete ait idi². Ormanlar, 1830'lara kadar genelde halkın günlük ihtiyacını (ev yapımı, yakacak vs.) karşılamak için kullanılırken, 1830'lardan itibaren ticarî amaçlarla da kullanılmaya başlanmıştır. Bölgede her türlü ağaç yetişmekteydi, fakat özellikle meşe ağaçları bölgede oldukça boldu ve hayli talep görmekteydi. Mesela 1860 yılında Tuna Boğazlarının yapımında Bosna'dan kesilen meşe ağaçları kullanılmıştır³.

Bosna'daki zengin orman potansiyeliyle kıyaslandığında, devletin elde ettiği gelir hiçbir zaman istenilen düzeyde olmamıştır⁴. Hatta bizzat devlet yetkilileri Tanzimât'tan bu yana bölgedeki orman kesiminden vergi alamadıklarından şikâyetçidirler. 1858'de hem ormanları korumak hem de en azından mirî ormanlardan

* Prof. Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Burdur/TÜRKİYE, zgolen@mehmetakif.edu.tr

¹ Günümüz Bosna Hersek'inin % 53 hâlâ ormanlarla kaplıdır ve Osmanlı Bosnası'ndan daha küçük sınırlara sahip olmasına rağmen ağaç potansiyelinin 340 milyon m³ olduğu tahmin edilmektedir. Bkz., *Bosnia and Herzegovina Forestry and Wood Industry*, Foreign Investment Promotion Agency, Sarajevo 2011, s. 6.

² Mevcut yapı Avusturya işgali döneminde de değişmemiştir. Zira işgal döneminde toplam 2.554.771 hektar orman alanının 1.932.602 (% 75.64) hektarı devlete aitti. Bkz., Peter F. Sugar, *Industrialization of Bosnia-Herzegovina 1878-1918*, University of Washington Press, Seattle 1963, s. 129-130; Zafer Gölen, *Tanzimât Döneminde Bosna Hersek*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010, s. 271.

³ B.O.A. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), *HR. MKT.*, Dosya no:322, Gömlek no:21, 16 Cemaziyelahir 1276/10 Ocak 1860 tarihli Bosna Valisine gönderilen şukka; *Bosnia and Herzegovina Forestry and Wood Industry*, s. 6.

⁴ Devletin nasıl bir kaynağı kullanmadığı Avusturya'nın 1878'den sonra bölgedeki orman ürünlerinden elde ettiği gelirlerle, Osmanlı Devleti döneminde elde edilen gelirler kıyaslandığında kendiliğinden ortaya çıkar. Avusturya işgali döneminde 20.000 işçi kereste fabrikalarında çalışıyor, bu işçilere yıllık 8-9 milyon kron ücret ödeniyordu. Özel şirketler 1904'te 557.157 metreküplük kereste ihracı karşılığında devlete 585.015 kron vergi ödemişti. Aynı yıl içinde Bosna Hersek'ten ihraç edilen kerestenin toplam değeri ise 23.266.838 krondu. Bu rakam 1911'de 34.347.319 krona yükselecektir. Bkz., Sugar, *a.g.e.*, s. 130-133.

kesilen ağaçlardan vergi alabilmek için Ticaret Nezâreti tarafından Bosna'ya bir orman memuru gönderilmesi istenmiştir⁵. Hatta bu memurun daha tecrübeli olacağı düşünüldüğü Avrupa'dan getirilen mühendislerden biri olması gündeme gelmiştir⁶. Ancak bu teşebbüs akim kalmıştır. Zira Osmanlı Devleti hakkında 1864'de bir eser kaleme alan Collas Bosna'daki mevcut hali ve ormanların durumunu şu cümlelerle izah eder⁷:

“Ormanlar ve madenler spekülâtorlerin dikkatini çekecek kadar önemlidir. Birçok ormanı, daha şimdiden, Avusturyalılar ve Fransızlar yararlı biçimde işletmektedir. Osmanlı hükümeti, odunlardan bir çıkış rüsumu almaktadır (bu rüsum mal olarak da ödenebilmektedir). Özensiz biçimde, denetimsiz olarak yapılan günümüzün orman işletmeciliği, -eğer hükümet korumaya çalışmak zorunda olduğu bu değerli kaynağı koruyacak önlemler almazsa- birdenbire ormanları bütünüyle yok edecektir. Bosna kerestelerinin ticareti Sava aracılığıyla yapılır. Çamlar, yalancı çınarlar, kayınlar ülkede hâlâ çok geniş bir yer kaplamaktadır.”

Collas'ın ifadeleri bizzat devlet görevlileri tarafından da desteklenmiştir. Uzun yıllar Bosna'da görev yapmış olan Divân-ı Hümayûn Hâcegânlarından Manastırlı Hıfzı Bey 1864'te ormanların içinde bulunduğu durumu, “*Bu kerâste telefâtı ve ormanların ve balkanların zayıflı yürekler dayanacak şey olmadığından*” sözleriyle özetlemiş ve bu tahribatın önüne geçilmesini istemiştir⁸.

Gerek Collas gerekse Hıfzı Bey eleştirilerinde son derece haklıydılar. Çünkü Bosna karstik arazi yapısına sahip olduğundan bir yerde ağaç kesildiğinde ağacın yeniden kök salıp büyümesi güç oluyor ve o alan hemen çıplak kayalık bir görünüme bürünüyor. Osmanlı Hükümet yetkilileri bu durumu bizzat müşahede ettiklerinden, 1850'den itibaren orman tahribatının önüne geçmek için ellerinden geleni yapmış, ancak aşağıda görüleceği gibi bu mücadele hiç de kolay olmamıştır.

1. Avusturyalı Tüccarlara Karşı Verilen Mücadele

Bosna'da Avusturya vatandaşlarına ait orman işletmeleri çoğu zaman Avusturya ile Osmanlı Devleti arasında sürtüşme konusu olmuştur. Bu ormanlar 1850 yılına kadar genellikle Ali Paşa Rızvanbegoviç gibi Bosnalı yerel ayanların kontrolün-

⁵ B.O.A., *HR. MKT.*, Dosya no:262, Gömlek no:29, 18 Rebiülevvel 1275/26 Ekim 1858 tarihli Serasker Paşa ve Ticaret Nezâreti'ne yazılan tezkire.

⁶ B.O.A., *HR. MKT.*, Dosya no:269, Gömlek no:100, 15 Cemaziyevvel 1275/21 Aralık 1858 tarihli Ticaret Nezâreti'ne gönderilen cevap.

⁷ Bernard Camille Collas, *1864'te Türkiye. Tanzimat sonrası düzenlemeler ve Kapitülasyonların tam metni*, çev. Teoman Tunçdoğan, Bileşim Yayınevi, İstanbul 2005, s. 209.

⁸ B.O.A., *MVL.*, Dosya no:991, Gömlek no:72, 19 Zilkade 1280/6 Mayıs 1864 tarihli Manastırlı Hıfzı Bey'in şikâyet dilekçesi; *MVL.*, Dosya no:999, Gömlek no:108.

deydi. Onlar ormanları istedikleri gibi kullanıyor, istediklerine ihale edebiliyordu⁹. Fakat Rumeli Ordu Komutanı Ömer Lütfî Paşa, 1849'da başlayan Bosna isyanını bastırmak üzere bölgeye gönderilince durum değişmiştir. Ömer Paşa bölgede yapılan ticaretin devlet aleyhine olduğunu görmüş, ardından da İstanbul'un onayıyla Avusturyalı tüccarlara yerel otoriteler tarafından verilen imtiyazları “*usulsüz olduğu*” gerekçesiyle iptal etmiştir. Ömer Lütfî Paşa'nın bu konudaki çabaları yabancı araştırmacıların dahi dikkatini çekmiştir. Onun ormanları korumaya yönelik çabalarını Temperley, “*Ormanları miri arazi ilan etti ve Avusturya kereste şirketinin yararlandığı çok kârlı imtiyazları iptal etti.*” cümleleriyle özetler¹⁰.

Ömer Lütfî Paşa'nın icraatları Avusturya'nın Bosna Konsolosu Atanaskoviç tarafından şiddetle protesto edilmiştir. Atanaskoviç vatandaşlarının devlete 15.000 kuruş bedel ödediklerini, özellikle Tahir Paşa'nın valiliği sırasında ise 30-40.000 kuruş da ilâve ruhsat bedeli verdiklerini, bu yüzden Avusturyalı tüccarların büyük zarara uğradığını ileri sürmüştür. Atanaskoviç'in suçlamaları karşısında Ömer Paşa, Avusturyalı tüccarların bölgedeki ormanları gelişigüzel tahrip ettikleri ve beyaz kül¹¹ yapmak maksadıyla ağaçları yaktıkları cevabını vermiştir. Ardından merkeze gönderdiği raporunda, Atanaskoviç'in mağdur olduğunu iddia ettiği Ambroz, Rayçani, Ağnaç Beşcan ve Stefan Yarıç adlı dört tüccarın, yanlarında sözde beyaz kül imal etmek ve ağaç kesmek maksadıyla 30-40 adam getirip, bölgedeki bazı Müslüman ve Hristiyanların yardımıyla Memleketeyn Kazası'ndaki altın madeninden ülkelerine gizlice cevher taşıdıklarını, yani Avusturyalıların gayri yasal işlerle uğraştıklarına dair bilgileri merkezle paylaşmıştır¹². İddiaları değerlendiren merkez, Ömer Paşa'yı destekleyen bir irade yayınlamış ve yabancıların Bosna ormanlarından ağaç kesimini yasaklamıştır. İrâdede “*. iş bu ormanların ecnebiler tarafından böyle beher sene kesilip yakıldığı halde giderek bütün bütün fenâ olacaklarından bunun şimdiden önü alınması iktizâ-yı halden olduğuna ve bu makûle emlâk-ı mîrîyede olan ormanların her kim olur ise olsun bilâ ruhsat kat' idemeyeceği..*” denilerek hem tehlike dile getirilmiş hem de tartışmaya son nokta konulmuştur. İlâve olarak Bosna'da henüz Tanzimât'ın uygulanmadığı hatırlatıla-

⁹ B.O.A., *İ.MVL*, Dosya no:247, Gömlek no:8978, Lef:4, 12 Cemaziyelevvel 1268/4 Mart 1852 tarihli Avusturya Sefaretine verilen müzekkire sureti.

¹⁰ Harold Temperley, *England and The Near East The Crimea*, Longsmans, Green and Co., London-New York Toronto 1936, s. 218.

¹¹ Ağaç külü potasyum açısından oldukça zengin bir maddedir. Özellikle meşe külü çamaşır deterjanı elde etmek için tercih edilen bir hammaddedir. Kül evvela elenerek, bir kazan veya küpte su ile karıştırılarak mayalanır. Mayalama sonucu külün içindeki potasyum açığa çıkarak külün üzerinde birikir. Potasyum hidroksite dönüşmüş bu su toplanarak deterjan elde edilmiş olur.

¹² B.O.A., *İ.HR.*, Dosya no:72, Gömlek no:3473, Lef:6, 23 Zilkade 1266/30 Eylül 1850 tarihli Avusturya Konsolosu Atanaskoviç'in arızası; Lef:7, 3 Zilhicce 1266/10 Ekim 1850 tarihli Rumeli Ordû-yı Hümayın Komutanı Ömer Lütfî Paşa'nın tahriratı; Gölen, *a.g.e.*, s. 272-273.

rak, bölgede Tanzimât icra edilene kadar kimseye ruhsat verilemeyeceği Avusturya hükümetine bildirilmiştir¹³.

Osmanlı Devleti'nin 1848 İhtilâlleri sırasında Avusturya'ya karşı ayaklanan Macar asilere sığınma hakkı vermesi yüzünden iki ülke arasındaki ilişkiler oldukça gergindi. Avusturya Hükümeti, Osmanlı Devleti'nin bu hareketi karşısında Fransa, İngiltere ve Amerika'nın asileri desteklemesi sebebiyle sesini çıkaramamış, ancak ayaklanmanın bastırılmasının ardından Osmanlı Devleti'nden intikam almak için fırsat kollamaya başlamıştı. 1850'den sonra Bosna ormanlarından yararlanmayla ilgili problemler Avusturya Hükümeti'nin Osmanlı Devleti'ne baskı yapmak için kullandığı araçlardan biri olacaktır. Bu yüzden Avusturyalılara verilen orman imtiyazlarının feshi ciddi problemlere yol açmıştır. İlk ciddi sıkıntı Ali Paşa'nın Hersek mutasarrıflığı sırasında kendilerine ormanlardan yararlanma izni (berat) verildiği ve aralarında mukavele yapıldığını iddia eden Ernest Şönefeld, Löven Kloki, Tuan Kuviç adlı tüccarların, Ömer Lütfi Paşa'nın haksız yere mukavelelerini feshettiği iddiasıyla başlamıştır. İstanbul'daki Avusturya Sefiri konuyu derhal iki ülke arasında diplomatik krize dönüştürmüştür. Osmanlı Dışişleri bu iddialara 27 Kasım 1851'de resmî bir cevap vermek zorunda kalmıştır. Osmanlı Hükümeti, Ali Paşa tarafından Avusturyalı tüccarlara ağaç kesme izni verilen ormanların devlete ait olduğu ve Ali Paşa'nın ikili anlaşmalarla buralardan ağaç kesilmesine izin verme yetkisinin olmadığını Avusturya sefaretine bildirmiştir. Ancak Ali Paşa'nın devlet memuru olduğu dikkate alınarak, orta yol formülü ile Avusturyalı tüccarların o ana kadar kestikleri ağaçları ülkelerine götürmelerine izin verilmiştir¹⁴.

Osmanlı Devleti'nin orta yol bulma çabasına rağmen, Avusturyalılar Osmanlı Hükümeti'nin 27 Kasım tarihli notasını kabul etmemiş ve 2 Aralık'ta karşı bir nota yayınlamışlardır. Nota Avusturya'nın İstanbul Maslahatgüzarı Klaçel tarafından Bâbiâli'ye iletilmiştir. Notada¹⁵;

1-Avusturya vatandaşlarının dönemin kanunlarına uygun biçimde yerel idarecilerden ruhsatlar aldıkları, bu ruhsatların iptalinin hukuka uymayacağı,

2-Avusturya vatandaşlarına ruhsat veren idareciler daha sonra görevden alınmış olsalar dahi, devletlerarası hukuk düşünüldüğünde bu durum Avusturyalı tüccarları etkilemesinin söz konusu olamayacağı,

¹³ B.O.A., *İHR*, Dosya no:72, Gömlek no:3473, Lef: 5, 25 Zilkade 1266/2 Ekim 1850 tarihli Atanaskoviç'e verilen cevap; 1 Muharrem 1267/6 Kasım 1850 tarihli arz tezkiresi; Aynı tarihli irâde. Bosna'da Tanzimât'ın uygulanmasına dair emir 1 Aralık 1850'de yayınlanacaktır. Ancak fiili uygulama 1851 Ağustos'unu bulacaktır. Bkz., Gölen, *a.g.e.*, s. 88-89.

¹⁴ B.O.A., *İMVL*, Dosya no:247, Gömlek no:8978, Lef:1, 2 Safer 1268/27 Kasım 1851 tarihli Avusturya Sefareti'ne verilen müzekkire sureti.

¹⁵ B.O.A., *İMVL*, Dosya no:247, Gömlek no:8978, Lef:2, 2 Kanun-ı evvel 1851/2 Aralık 1851 tarihli Avusturya Maslahatgüzarı tarafından Bâbiâli'ye verilen takririn tercümesi.

3-Avusturyalı tüccarların Neretva Nehri'ni kayık ulaşımına elverişli hale getirmek ve kereste istihsalı için çok fazla para harcadıkları, bu zarar karşılanmadan sözleşmelerin feshinin kabul edilemeyeceği vurgulanmıştır.

Notanın sonunda Osmanlı Hükümeti eğer kararında ısrar ederse, “..*Sefâret-i Mûmâ-ileyhümâ Avusturya Vükelâsı'ndan aldığı ta'limât iktizâsınca Avusturya teb'asıyla Bosna ve Hersek me'mûrîn-i sâbıkası beyninde mün'âkd olan kontrâtoların müddeti tekmül oluncaya kadar muteber tutulması ve sonra münâsib olacak vechle madde-i mezkûreye bir karar-ı kat'î verilmesi üzerine ısrara mecbûr olacağı ve vâzihâtdandır.*” cümleleriyle, Osmanlı Hükümeti tehdit edilmiştir. Notadan da anlaşılacağı gibi Bosna ormanlarından ağaç kesim imtiyazı Avusturya kabinesinin gündeminde ve Avusturyalıları geri adım atmamakta kararlıdır¹⁶.

Avusturya notası devletin iç işlerine karışma olarak değerlendirilerek, merkez onayı olmaksızın Bosna Hersek'teki ormanlardan ticarî ağaç kesimini tamamen yasaklamıştır. Yapılan düzenlemenin Tanzimât'ın bölgede uygulamasına yönelik olduğu vurgulanarak, Avusturya'nın yeni düzenlemeleri anlayışla karşılanmasının beklendiği açıklanmıştır¹⁷.

Yine de Avusturya ile sürtüşmeye girmemeye özen gösterilerek, 2 Aralık 1851 tarihli Avusturya notasına daha açık ve yumuşak bir üslupla 5 Mart 1852'de cevap verilmiştir. Cevabi notada, Avusturyalıları verilen ağaç kesme ve fabrika inşa izninin usulsüz olduğu, bu tür izinlerin sadece merkezden verilebileceğinin altı çizilmiş, Avusturyalı tüccarların sözleşmeleri sona erene kadar ağaç kesme imtiyazlarının devamına dair Avusturya Hükümeti'nin talebi reddedilmiştir. Ancak tartışma konusu olan yatırımların maliyetinin tespitine, sonra da ederi her neyse Ali Paşa'nın varisleri tarafından onlara ödenmesine karar verilmiştir. Osmanlı Devleti'nin ilk notasıyla karşılaştırıldığında, oldukça yumuşak bir üslupla kaleme alınmış bu notada, ağaç kesiminin devamı hariç, Avusturya istekleri karşılanmıştır. Bununla da yetinmeyen Osmanlı Dışişleri notanın birçok yerinde Avusturya imparatorluğuna olan saygısından bahsetmiştir¹⁸.

Osmanlı Hükümeti'nin yumuşak tavrı karşısında Avusturya Hükümeti tutumunu daha da sertleştirmiştir. 8 Mart 1852'de Osmanlı Dışişleri'ne gönderdiği yeni bir notada, sözleşme süresinin sonuna kadar ormanların kullanımında ısrar etmiş,

¹⁶ B.O.A., *İ.MVL*, Dosya no:247, Gömlek no:8978, Lef:2.

¹⁷ B.O.A., *İ.MVL*, Dosya no:247, Gömlek no:8978; 9 Rebiülahir 1268/1 Şubat 1852 tarihli Bosna Meclis-i Kebir Üyeleri ve Rumeli Ordu-yı Hümâyûnu Müşiri Ömer Lütfi Paşa'dan gelen tahrirat; 22 Cemaziyelevvel 1268/14 Mart 1852 tarihli irâde.

¹⁸ B.O.A., *İ.MVL*, Dosya no:247, Gömlek no:8978, 12 Cemaziyelevvel 1268/5 Mart 1852 tarihli Avusturya Sefareti'ne verilen müzekkire.

ilâve olarak da tüccarlara manevi tazminat (uğradıkları ve uğrayacakları zararlar sebebiyle) ödenmesini istemiştir. Avusturyalılar daha da ileri giderek Osmanlı Devleti'ni, ormanlara dair gelecekte uygulayacağı politikaları ve ormanlardan yabancıların istifade edip edemeyeceğine dair düşüncelerini açıklamaya davet etmişlerdir¹⁹. Konu 19 Mart 1852'de Meclis-i Vâlâ'da ayrıntılı olarak tartışılmış, ancak hükümet ilk kararından geri adım atmamış, daha evvel Bosna ormanlarından ağaç kesme imtiyazı alan Avusturyalı şirketlerin imtiyazlarının feshine, kestikleri ağaçların ise nakline izin vermekle yetinilmiştir²⁰. Bâbîâlî, bir taraftan Avusturya ile orta yol bulmaya çalışırken, bir yandan da meseleyi araştırmaktan geri durmamıştır. Bölgede devlete ait ormanların haritasını çıkarması için Bosna hudut memuru Miralay Ali Bey görevlendirilmiştir. Ali Bey Banaluka ve Bihke sınırlarında incelemeler yaparak, oradaki Avusturya tahribatını haritalarıyla ortaya koymuştur. Araştırma sonucu, fabrikanın Hersek'te Ali Paşa'nın Mostar'a iki saat uzaklıkta bulunan Buna Çiftliği'nde inşa edildiği, iddia edildiği gibi Ernest Şönefeld ve Kloki'ye ait olmadığı, bu iki kişinin Lubet Şirketi'nin elamanı olduğu, fabrika için 2.000 kese (100.000 kuruş) harcama yapıldığı anlaşılmıştır²¹.

Avusturya'nın meseleyi diplomatik krize dönüştürme çabaları karşısında, Ömer Lütfî Paşa 24 Mart 1852'de merkeze kendi çözüm planını sunmuştur. Onun ormanların mevcut durumunu tespit için hâlihazırda Bosna'da bulunan Harbiye Yüzbaşı Emin Ağa ve iki mühendisin çalışmalarını yetersiz bulduğu anlaşılmaktadır²². Çünkü o, mevcut ekibin haricinde merkezden 30-40 kişilik bir mühendis grubunu bölgeye göndermesini istemiştir. Paşa bu yapıldığı takdirde ülkenin gemi yapımı için ihtiyacı olan tüm kerestenin de buradan sağlanabileceği düşüncesindedir. Ona göre, kerestenin Bosna'daki Una, Sana, Bosna, Sava, Vırbas ve Drin nehirleri aracılığıyla Tuna'ya; Neretva Nehri aracılığıyla Klek ve Storina Limanlarına oradan da rahatlıkla ve cüzi bir masraf karşılığında İstanbul'a nakledileceği düşüncesindedir²³. Fakat Ömer Paşa'nın teklifi öneriden öteye geçememiştir. Zira Meclis-i Vâlâ, Ömer Paşa'nın teklifini hem memur yetersizliği hem de çok zaman alacağı için uygun gör-

¹⁹ B.O.A., *İ.MVL.*, Dosya no:247, Gömlek no:8978, 8 Mart 1852 tarihli Avusturya Maslahatgüzarı tarafından Bâbîâlî'ye verilen takrir tercümesi.

²⁰ *Osmanlı Ormanlığı İle İlgili Belgeler –III-*, TC. Çevre ve Orman Bakanlığı, Ankara 2003, s. 28-31.

²¹ B.O.A., *İ.MVL.*, Dosya no:247, Gömlek no:8978, 2 Cemaziyelahir 1268/24 Mart 1852 tarihli Bosna Valisi Veliyüddin Paşa ve Rumeli Ordu-yı Hümayûnu Müşiri Ömer Lütfî Paşa'dan gelen ortak tahriratlar; *A.AMD.*, Dosya no:37, Gömlek no:1, 9 Receb 1268/29 Nisan 1852 tarihli tezkire; *Osmanlı Ormanlığı İle İlgili Belgeler –II-*, TC. Çevre ve Orman Bakanlığı, Ankara 2003, s.130-131; *Osmanlı Ormanlığı İle İlgili Belgeler –III-*, s. 28-31.

²² B.O.A., *MVL.*, Dosya no:251, Gömlek no:4, 17 Ramazan 1268/5 Temmuz 1852 tarihli arz tezkiresi.

²³ B.O.A., *İ.MVL.*, Dosya no:247, Gömlek no:8978, 2 Cemaziyelahir 1268/24 Mart 1852 tarihli Bosna Valisi Veliyüddin Paşa ve Rumeli Ordu-yı Hümayûnu Müşiri Ömer Lütfî Paşa'dan gelen ortak tahrirat.

memiştir. Kerestenin nehirler aracılığıyla İstanbul'a taşınma teklifi ise dikkate dahi alınmamıştır²⁴. Çünkü Osmanlı Hükümeti bu sırada Bosna'nın yanı başındaki Karadağ'ın saldırgan politikalarını önlemek ve Bosna'da Tanzimat'ın uygulanmasıyla ortaya çıkan kargaşayı dindirmekle meşguldü. Bu sırada Tanzimat'ın uygulanmasına tepki olarak, Bosna Hersek'te reayanın bir kısmı Avusturya'ya ilticaya hazırlanmaktaydı²⁵. Osmanlı Devleti bu iki önemli problem karşısında, Bosna ormanlarının kullanımına dair daha tali bir sebep yüzünden Avusturya ile sürtüşmeye girmekten kaçınmıştır.

Osmanlı Devleti'nin zor durumundan istifade etmek isteyen Avusturya tarafı her türlü fırsatı değerlendirip Bosna Ormanlarından istifade etmek için ısrarını sürdürmüştür. Avusturyalıların ısrarları Osmanlı Devleti'ni şüpheye sevk etmiş ve bu ısrarın arkasındaki gerçek sebebi araştırmaya itmiştir. Araştırma sonunda, Lubet Şirketi'nin Bosna'dan kestiği meşe ağaçlarını gemi yapımında kullandığı, ağaç kesme imtiyazına dair ısrarın arkasında da bu sebebin olduğu ortaya çıkmıştır. İstanbul'daki yetkililer yeni durumun daha da kabul edilemez olduğu ve devletin kendi eliyle başka bir devletin donanmasını geliştirmesine katkıda bulunamayacağı konusunda fikir birliğine varmışlardır²⁶.

Osmanlı Devleti Bosna'da Avusturyalı tüccarlardan kaynaklanan problemlerle uğraşırken, Karadağ'ın 24 Kasım 1852 gecesi ani baskınla İşkodra Gölü civarındaki Jabyak Kalesi'ni ele geçirmesi üzerine, Karadağ üzerine bir askerî harekât gerçekleştirmek zorunda kalmıştır. Ömer Paşa komutasındaki birlikler zorlu kış şartlarına rağmen Karadağlıları yenmiş, Çetine düşmek üzereyken Avusturya'nın müdahalesi ile harekât durdurulmuştur. Harekâtı durdurmak maksadıyla İstanbul'a gönderilen Kont Leningen'in hükümete verdiği 3 Şubat 1853 tarihli ultiimatın maddelerinden bazıları da imtiyazları feshedilen tüccarların zararlarının tazminiyle ilgilidir²⁷. Ültimatında; Avusturya tebaasının % 3 gümrük vermeye devam etmesi; Hersek Mutasarrıfı Ali Paşa tarafından kendilerine kereste ticareti yapma hakkı verilen ve daha sonra sözleşmeleri feshedilen Şönefeld ve Kloki adlı iki Avusturya tüccarının 200.000 florine ulaşan zararlarının karşılanması; Avusturya sınırında bulunan eya-

²⁴ B.O.A., *İ.MVL.*, Dosya no:247, Gömlek no:8978, 29 Zilkade 1268/14 Eylül 1852 tarihli Meclis-i Vâlâ mazbatası.

²⁵ Gölen, *a.g.e.*, s. 95-104; Zafer Gölen, "1852-53 Karadağ Askerî Harekâtı ve Sonuçları", *History Studies*, Volume:1, Issue:1, Samsun 2009, s. 219-220.

²⁶ B.O.A., *İ.MVL.*, Dosya no:247, Gömlek no:8978, 29 Zilkade 1268/14 Eylül 1852 tarihli Meclis-i Vâlâ mazbatası; 6 Zilhicce 1268/21 Eylül 1852 tarihli arz tezkiresi; 8 Zilhicce 1268/23 Eylül 1852 tarihli irâde; Gölen, *a.g.e.*, s.273-274.

²⁷ B.O.A., *İ.HR.*, Dosya no:94, Gömlek no:4613, Lef:9, Leningen'in 3 Şubat 1853'de verdiği ultiimatın.

letlere konan odun kesme ve ihraç yasağının kaldırılması istenmiştir²⁸. Osmanlı Hükümeti Avusturya tüccarlarına tazminat ödemeyi kabul etmiş, ancak ormanlardan yararlanma talebini reddetmiştir. İlgili açıklamada bu yasağın sadece Avusturyalı tüccarlara mahsus olmadığı, diğer ülke tüccarları için de geçerli olduğunu hatırlatılmakla yetinilmiştir²⁹.

Avusturyalı tüccarlara geçmiş yıllarda verilen imtiyazlar ilerleyen yıllarda da problem teşkil etmiştir. Zira 21 Haziran 1854'te Avusturya konunun çözüme kavuşması için Osmanlı Hükümeti'ne yeni bir nota vermiştir. Notaya konu olan Raznik ve Vranikar Neçin adlı iki tüccar, geçmişte kendilerine verilen imtiyazlarının feshiyle ürettikleri fiçı tahtalarını ülkelerine naklemedikleri için 200.000 florin zarara uğradıklarını iddia etmişlerdir. Benzer biçimde Kloki ve Şönefeld'in de zararları da 1855'de hâlâ ödenmiş değildir. Osmanlı Hükümeti'nin konuyu araştıracağını ifade etmekle yetinmesi üzerine, Avusturya Hükümeti 29 Temmuz 1855'de yeni bir nota daha vererek bu işin fazla uzatılmadan çözülmesinin iki ülke arasındaki ilişkilerin yararına olduğunu hatırlatmıştır. Avusturya'nın yumuşak bir üslupla kaleme aldığı nota karşısında, Osmanlı Hükümeti de konunun uzamasının iki ülke arasındaki ilişkilere zarar verdiğini düşünerek, Bosna Valisi ve Hersek Mutasarrıfı'ndan şehirlerindeki Avusturya Konsolosları ile yardımlaşarak problemi çözmelerini istemiştir³⁰.

Kırım Savaşı sonrasında iki ülke arasında meydana gelen yumuşama Bosna ormanları konusunda da Osmanlı Devleti'ni daha esnek davranmaya itmiştir. Bu kabilden olmak üzere 1857 senesinde Bosna ormanlarından ağaç kesilip yurt dışına satılmasına dair yasak kaldırılmıştır. Yasağın kalkmasıyla beraber gerek yerli gerekse Avusturyalı tüccarlar ardu ardına ağaç kesim izni alabilmek için Bosna Valiliği'ne başvuruda bulunmuştur. Ancak Bosna Valiliği bu taleplere ihtiyatla yaklaşmaya devam etmiştir. Bu sırada taraflar arasında bazı ikili anlaşmalar yapılmış, bu anlaşmalar devleti daha sonra sıkıntıya sokmuştur. Mesela Avusturya vatandaşı Françesko Bavmister, Osmanlı tebaasından Aleksa Hayriç'le bir anlaşma yaparak ona ait ormandan ağaç kestiğini iddia etmiş, fakat Bosna valiliği ağaçların ülke dışına çıkarılmasına izin vermemiştir. Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti ağaçlar eğer Aleksa Hayriç'in kendi mülkünden kesilmişse ağaç ticaretine mani olunmamasını Bosna Valiliğinden istemiştir. Fakat ağaç kesim izni sadece şahıslara ait ormanlarla ilgilidir, şahıslar istedikleri takdirde Avusturya vatandaşı tüccarlarla anlaşmalar yapıp

²⁸ B.O.A., *İ.HR.*, Dosya no:94, Gömlek no:4613, Lef:10.

²⁹ B.O.A., *İ.HR.*, Dosya no:94, Gömlek no:4613, Lef:11.

³⁰ B.O.A., *HR. MKT.*, Dosya no:123, Gömlek no:37, Lef:3, 21 Haziran 1854 tarihli Avusturya notası; Lef:4, 29 Temmuz 1855 tarihli Avusturya notası; Lef:1, 2 Safer 1272/14 Ekim 1855 tarihli Bosna Valisi'ne gönderilen şukka; Lef:2, 3 Safer 1272/15 Ekim 1855 tarihli Bosna Valisi'ne gönderilen şukka.

kendilerine ait ormanlardan ağaç kesimine izin verebilecektir. Mirî ormanlardan istifade etmek ise hâlâ kesin bir şekilde yasaktır. Tahmin edilebileceği gibi Avusturyalı tüccarlar yasağın kalkmasını suiistimal etmekte gecikmemişlerdir. Suiistimalin kaynağı ormanların hukukî statüsünün tam anlamıyla belirlenememesinden kaynaklanmıştır. Zira halk mirî ormanların bir bölümünü kendi ihtiyaçlarını gidermek için kullanmış, devlet de bu duruma ses çıkarmamıştır. İşte bu kısımlardan yararlanan kimseler gerçekte devlete ait olan ormanları kendilerinin mülkü addederek Avusturyalı tüccarlara ağaç kesme izinleri vermeye kalkmışlardır. Bir diğer problem ise eshâb-ı alaka denen büyük toprak sahiplerinden kaynaklanmıştır. Başına denen büyük mülklere sahip bu beyler, kendi çiftlikleri civarlarında bulunan ormanları kendilerine ait varsayarak Avusturyalı tüccarlara ağaç kesim izinleri vermişler, ancak ormanlar mirî araziler olduğundan bu durum da probleme yol açmıştır³¹. Üstelik o zamana kadar yapılan ticarete ormanlar kontrolsüz bir biçimde harap edilmekle kalmamış, yanı zamanda hiç kimse devlete tek bir kuruş dahi vergi ödememiştir³².

Sadece Avusturyalı tüccarlar değil, onlarla işbirliği içindeki yerli tüccarlar da Bosna ormanlarından istifade etmeye çalışmakta, fakat vergi vermeye yanaşmamaktadırlar. Devletin resmi kayıtlarında açıkça yazmasa da bu müteşebbislerin Avusturyalı tüccarlar adına iş yaptıklarını tahmin etmek zor değildir. Zira yapılan ticaretin yönü Avusturya'ya doğrudur ve ihraç malzemeleri olan direk, meşe tahtası, gemi yapımında kullanılan ağaçlar tamamen Avusturya'nın talep ettiği ürünlerdir. Mesela 1860'da ısrarla Bosna ormanlarından ağaç kesme izni almaya çalışan Niğdeli Sefer oğlu Sava bu tüccarlardan biridir³³.

Kereste ticareti Avusturya için o kadar hayati öneme haizdir ki Avusturya'nın gerek Bosna'daki gerekse İstanbul'daki diplomatik temsilcileri adeta Avusturyalı tüccarların iş takipçileri gibi çalışmaktadırlar. Fakat hem Bosna hem de İstanbul'daki Osmanlı hükümet temsilcileri de Bosna ormanlarını koruma konusunda kararlıdır. Mesela 1860'da 6 milyon fiçı tahtası üretmek için izin isteyen tüccar Emriboz Virancani'ye daha evvel Bosna'da yaptığı işlerde ormanları tahrip ettiği için ruhsat alamamıştır³⁴.

Osmanlı Devleti'nin net tavrına rağmen, yasak ve engellemelerin kereste ticaretini önleyemediği görülmektedir. Çünkü Ahmed Cevdet Paşa da Bosna müfettişliği sırasında 1863'de benzer problemlerle karşılaşmıştır. Cevdet Paşa "*Avusturyalı*

³¹ B.O.A., *HR. MKT.*, Dosya no:328, Gömlek no:57; *MVL.*, Dosya no:990, Gömlek no:43.

³² B.O.A., *MVL.*, Dosya no:897, Gömlek no:5; Dosya no:899, Gömlek no:55, 17 Rebiülahir 1275/19 Kasım 1858 tarihli Tophâne-i Âmire Askerî Meclis mazbatası.

³³ B.O.A., *MVL.*, Dosya no:360, Gömlek no:86.

³⁴ B.O.A., *MVL.*, Dosya no:917, Gömlek no:7.

ile beynimizde zuhur eden ihtilâfâtдан biri de bu idi ki, hudûd üzerinde bulunan ba'zı nevâhîde Avusturya tebaası hudûddan içerü girüp mer'â ve ormanlardan istifâde ederlermiş. Avusturyalı bu te'âmülî ahid hükmünde tutmak isterdi.” diyerek problemi özetlemiştir. Cevdet Paşa da tıpkı Ömer Lütfi Paşa gibi Avusturyalıların Bosna ormanlarından yararlanmalarına engel olmaya çalışmıştır. Aynen 1852'de olduğu gibi Avusturya Sefareti hemen Bâbîâli'ye bir nota vererek Cevdet Paşa'yı şikâyet etmiştir. Ancak Sadrazam Âli Paşa, “Müfettişimizin uhûd-i sarîha dairesindeki icrâatını takdir edecek yerde tekbîh etmek elimizden gelmez” diyerek Avusturya notasını geri çevirmiş, Osmanlı Devleti'nin kendi ormanlarından nasıl istifade edeceğini tartışma konusu yapmamıştır³⁵.

2. Artin Efendi'nin Bosna Ormanlarına Dair Tespit ve Önerileri

Osmanlı Devleti 1852'den itibaren Bosna orman potansiyelini tam olarak ortaya koyabilmek, mevcut tahribatın boyutlarını anlayabilmek ve orman sınırlarının haritalarının hazırlanabilmesi için bazı memurları bölgeye göndermiştir. Bu görevlilerin bir kısmı asker bir kısmı ise mühendistir. Mesela 1858'de görevlendirilen kişi, zaten bölgede sınır belirleme çalışması yapan asker kökenli Bedri Bey'dir. Bedri Bey'e mevcut görevine ilâve olarak orman teftiş görevi verilmiş, haliyle bu teşebbüslerden bir sonuç elde edilememiştir³⁶. 1859'da bölgeye gönderilen Mösyö İstim'in vasfı Meclis-i Maabir üyesi olmasıdır. Ona yardımcı olarak atanan Tosun Bey ise kaymakamdır³⁷.

Bosna Hersek orman varlığını ortaya çıkarmaya ve korumaya yönelik en ciddi teşebbüs Ahmed Cevdet Paşa'dan gelmiştir. O Bosna müfettişliği sırasında bölgede 5.000 kuruş maaşla çalışan Bedri Bey adlı bir orman memurunun varlığını öğrenmiş, bu parayla Orman Mektebi mezunu bir mühendis ve kâtabin görevlendirilebileceğini düşünerek ilgili memuriyeti lağvettirmiştir. Ardından merkezden bir orman mühendisi istemiştir³⁸. Paşa'nın isteği üzerine Orman Mektebi mezunu Artin Efendi³⁹ 31 Mayıs 1864 tarihli kararname ile Bosna'ya orman memuru olarak

³⁵ Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, Hazırlayan Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980, s.76.

³⁶ B.O.A., *MVL*, Dosya no:845, Gömlek no:14; *MVL*, Dosya no:975, Gömlek no:79.

³⁷ B.O.A., *MVL*, Dosya no:899, Gömlek no:55, 12 Şevval 1275/15 Mayıs 1859 tarihli arz tezkiresi; *MVL*, Dosya no:975, Gömlek no:79.

³⁸ B.O.A., B.O.A., *İ. MVL*, Dosya no:508, Gömlek no:22956, Lef: 1, 11 Şubat 1279/23 Şubat 1864 tarihli Cevdet Paşa'nın tezkiresi; *MVL*, Dosya no:982, Gömlek no:7, 5 Zilhicce 1280/12 Mayıs 1864 tarihli mazbata; Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir 21-39*, Yayınlayan Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991, s.23.

³⁹ Artin Efendi Orman Mektebi'nin ilk mezunlarından olan 9 kişiden biridir. O, okulu 3 Ocak 1861'de dördüncü olarak bitirmiştir. Ardından okulun kurucusu ve öğretmenleri olan Mösyö Louis Tassy ve diğer mezunlar ile Belgrad Köyü civarında ölçüm yaparak saha tecrübesi edinmiştir. Artin sınıf arkadaşı Osman ile birlikte, hocası Tassy'nin orman yetiştirilmesi ve idaresi hakkındaki kitaplarını Türkçe'ye tercüme etmiştir. Yani Artin Bosna'ya gelmeden önce hem tecrübi hem teorik olarak kendini yetiştirmiş bir orman

atanmıştır⁴⁰. Artin Efendi 4,5 ay Hersek ve 7,5 ay Bosna'da kalarak ayrıntılı bir rapor hazırlamıştır. Bu süre içinde 4 kez seyahate çıkmış ve sahada orman alanlarını incelemiştir⁴¹.

Artin Efendi bölgedeki orman varlığını inceledikten sonra 1865 sonunda 8 sayfalık bir rapor hazırlamıştır. Bu çalışma Bosna'daki orman potansiyelini tespitiye yönelik en kapsamlı incelemedir. Artin Efendi'nin ilk tespiti Bosna ormanlarından yararlanmak için bölgede yeni yollar yapılmasının gerekliliğidir. Yollar yapılırsa hem ziraat artacak hem de ormanlar verimli şekilde kullanılacaktır. Böylece devlet önemli bir gelir kaynağına kavuşacaktır⁴². Bölgenin orman potansiyelini tespit etmek üzere 1864'te Bosna'ya gönderilen Artin Efendi, yük başına 15-20 para vergi alındığı takdirde sadece Saray Kazası'nda 40 ilâ 50.000 kuruşluk gelir elde edileceği iddiasındadır. Artin Efendi, teklif ettiği düzenlemenin tüm Bosna Hersek'te uygulanması halinde ise devletin 1.000.000 kuruştan fazla gelir elde edebileceğini ileri sürer. Buna bir de eyalette yapılan bina ve diğer ihtiyaçlar için kesilen ağaçlardan alınacak vergi eklendiğinde, orman gelirleri 1,5 milyon kuruşa ulaşacaktır⁴³.

Rapora göre, Bosna ormanları iki sınıftır ve Bosna'da 10 milyon kök ağaç vardır. Birinci sınıf ormanlar meşe ağaçlarından oluşmaktadır. Bu ormanlar çoğunlukla Una ve Sava Nehirleri kenarında 6 ilâ 8 saat genişliğinde, 30-35 saat uzunluğundadır⁴⁴. İkinci sınıf ormanlar ise çoğunlukla meşe, gürgen ve çam ağaçlarından ibaret olup, birinci sınıf ormanların bittiği yerden başlayıp Bosna sınırına kadar uzanır. Ormanların yüzölçümü 4 milyon dönümdür. Bunun 2 milyon dönüme yakını harap olmuş ve çalılık halini almıştır⁴⁵.

Raporun birinci sınıf ormanlara ait kısmı⁴⁶, Avusturyalı tüccarların Bosna ormanlarına verdiği zararın da somut belgesidir. Çünkü birinci sınıf ormanlar neredeyse tamamen Avusturyalı tüccarlar tarafından tahrip edilmiş durumdadır. Büyük

mühendisidir. Bkz., Özkan Keskin, *Orman ve Ma'adin Nezâreti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2005, s. 21-23.

⁴⁰ B.O.A., *İ. MVL*, Dosya no:508, Gömlek no:22956, 24 Zilhicce 1280/31 Mayıs 1864 tarihli arz tezkiresi.

⁴¹ B.O.A., *İ.DH.*, Dosya no:547, Gömlek no:38057, Lef:15, Artin Efendi, *Bosna Vilâyet-i Celîlesi Ormanları Hakkında Lâyhâ-i Umûmîyye*, varak:6.

⁴² Bosna'da yol yapmak o kadar kolay bir iş değildir. Zira bölge halkı yol yapımına şiddetle karşıdır. Çünkü yol yapıldığı takdirde devlet baskısının artacağı ve yollardan rahatça ilerleyecek Avusturya birliklerinin Bosna'yı işgal edebileceğini düşünmekteydiler. Bkz., Gölen, *a.g.e.*, s.347.

⁴³ B.O.A., *İ.DH.*, Dosya no:547, Gömlek no:38057, Lef:15, Artin Efendi, *Bosna Vilâyet-i Celîlesi Ormanları Hakkında Lâyhâ-i Umûmîyye*, varak:6-7.

⁴⁴ 1 saatlik mesafe yaklaşık 4 km'dir. Bu durumda Artin Efendi'nin bahsettiği meşe ormanlığı 24 ilâ 32 km genişliğinde, 120-140 km uzunluğunda bir alandır. Bkz., Artin Efendi, *Bosna Vilâyet-i Celîlesi Ormanları Hakkında Lâyhâ-i Umûmîyye*, varak:2.

⁴⁵ Artin Efendi, *Bosna Vilâyet-i Celîlesi Ormanları Hakkında Lâyhâ-i Umûmîyye*, varak:1-8.

⁴⁶ Artin Efendi, *Bosna Vilâyet-i Celîlesi Ormanları Hakkında Lâyhâ-i Umûmîyye*, varak:1-8.

ağaçların ancak % 1'i işe yarar durumdadır. Avusturyalılar işlerine yarayan ağaçları kesip almış, hastalıklı ve nakliyede kendilerine güçlük çıkaran ağaçları kesip öylece bırakmışlardır. Yerli halk da aynı şekilde kendi ihtiyacı olan ağacı kesmiş, işe yaramayan ağaçları orman zemininde çürümeye terk etmiştir. Ağaç enkazları fidanların büyümesine engel olmuş, bu yüzden ormanlar kendilerini yenileyememiştir. Bu bölgelerin iyileştirmeye ihtiyacı vardır. Bunun için ormanların derinliklerinde gölgede kalmış fidanların büyümesine engel olan ağaçlar yaz mevsimlerinde temizlenmelidir.

Tersâne ve Tophâne-i Amire için tedarik edilecek kerestenin buralardan nakli maliyet yüksek olacağı için uygun değildir.

Yerli halkın inşa ettiği kulübe, ev, ahır, ambar, çit gibi binalar fıçı tahtası olarak kullanılabilir ağaçlardan yapılmaktadır. Dolayısıyla bu ormanların şimdilik devlete bir faydası yoktur. Bu yüzden dallı budaklı ağaçların ev yapımı için daha uygun ve dayanıklı olduğu halka anlatılmalı, halkın bu ağaçları kullanması sağlanmalıdır.

Birinci sınıf harap ormanlarda fıçı tahtası olabilecek ağaçlar 6, direk, tahta, kül ve potas yapımına uygun olanlar ise 60 sene sonra kesilmelidir. Fıçı tahtası üretimi için kesilecek ağaçlardan elde edilecek gelirlerle yollar yapıp, ikinci sınıf ormanlara ulaşılarak oralar da değerlendirilmelidir. Böylece devlet tarafından yapılacak köprü ve kışla gibi binaların yapımı için gerekli kereste de rahatlıkla elde edilebilecektir. 60 senenin sonunda ağaç kesilmeye başlandığında şimdi 20-30 yaşında olan fidanlar, o zaman 80-90 yaşında olacağından ormanlardan maksimum fayda sağlanmış olacaktır.

Bosna'daki her 100 ağaçtan biri meşe ağacıdır ki bu da 100 bin kök meşe ağacı demektir. Her meşe ağacından 300 fıçı tahtası çıkmaktadır. Bosna'daki ormanların toplam kapasitesi $100.000 \times 300 = 30$ milyon adet fıçı tahtasıdır. Kalan 9.900.000 budaklı ve çürümüş ağaç; potas, direk ve diğer orman ürünleri için elverişlidir. Bunların dörtte üçü meşe, dörtte biri ise çam ve gürgendir. Son gruptaki ağaçların yarısı direk, yarısı ise adi tahta üretimi için elverişlidir. Kalan yarısından ise potas elde edilmek istenirse her ağaçtan 8 ilâ 10'ar kıyye olmak üzere, 4.950.000 ağaçtan toplam 44.000.000 kıyyeden fazla potas elde edilebilecektir. Ormanların 60 yılda gençleştirileceği planı kabul edildiği takdirde, gençleştirme maksadıyla her yıl kesilecek ağaçlardan yılda ortalama 700.000 kıyyeden fazla potas, 800.000'den ziyade direk ve adi tahta üretilbileceği ortaya çıkar.

Fıçı tahtalarının bin adedi 120 kuruştur. Direk ve adi tahtanın her biri 5'er kuruş, potasın (kalya taşı) her yüz kıyyesi 30 kuruşa alıcı bulabilmektedir. Bu sayede 60 yıl içinde bu ormanlardan 41.550.000 kuruş gelir elde edilebilecektir. 60 yıl sonra

şimdi çalılık olan yerler yeniden ormana dönüşmüş olacak, hem de gelirler 8-9 katına kadar çıkacaktır.

İkinci sınıf ormanlar ziyadesiyle çam ve meşedir. Çamdan tahta, direk, katran, potas, reçine; meşeden ise fıçı tahtası üretilmelidir. Ancak ikinci sınıf ormanların bulunduğu mevki nakliyyeye izin vermediğinden öylece kalmışlardır. Herhangi bir ıslah çalışması da olmadığından yaşlı ve genç ağaçlar yan yana büyümektedirler. Bu yüzden bu ormanlar orman fennine uygun olarak ıslah edilmeli ve orman memurları tarafından korunmalıdır. Özellikle Drin Nehri kıyısında çam ve gürgen ağaçları, Bosna Nehri kıyısında ise çamlık ve meşelik ormanlar vardır. Bu kesimde yer alan ormanlar çok az bir masrafla değerlendirilebilirler. Masraf ise yol yapımı ve nehirlerin nakliyyeye uygun hale getirilmesi için gereklidir. Yol yapımının çok masraflı olduğu ileri sürülecek olursa, bu masraf ormanlardan elde edilecek gelirle karşılanabilecek düzeydedir. Zira nakliyesi masrafsız yapılabilecek yüz bin çam ağacı her yıl kesilebilecek seviyededir ve bu ticaretten yılda bir milyon kuruş kazanılabilir. Yol yapımı Bosna için elzem bir konudur. Çünkü Bosna'da kaza, kasaba ve köyler birbirlerinden oldukça uzaktır. Yerleşim yerlerindeki ev sayısı 10 ilâ 150, 150 ilâ 300 arasında değişmektedir. Evler dağınık olup, en yakını yarım saat (2 km), uzağı 2 saat (8 km) arasında değişmektedir. Devlet o tarihe kadar sadece odun kesip çevre kasabalarda satan kişilerden vergi almaktadır⁴⁷.

Artin Efendi çalışmalarını tamamladıktan sonra 10 maddelik bir çalışma planı hazırlamıştır. Bu çalışma ile ormanların kullanımına hukukî bir statü kazandırma ve orman memurlarının yetkilerinin artırılmasını hedeflemiştir. Bunlar⁴⁸:

1-Ormanların kullanımına dair nizâmnâmenin birer nüshası eyaletteki kaza ve kaymakamlıkların tamamına gönderilmeli, nizâmnâme doğrultusunda taliplilerine ihale edilmeli, ormanların ihale sürecine yerel idareden ve eşraftan kimse müdahale edememeli, tüm sorumluluk orman memuruna ait olmalıdır.

2- Orman memuru vilayetteki bütün ormanlarla ilgili herhangi bir talep durumunda gerekli keşfi yaptıktan sonra⁴⁹, orman nizâmnâmesine göre kontrat ve şartnâmeyi hazırlayarak valiye sunmalıdır. Vali orman memurunun da bulunduğu

⁴⁷ Artin Efendi, *Bosna Vilâyet-i Celîlesi Ormanları Hakkında Lâyhâ-i Umûmîyye*, varak:1-8.

⁴⁸ B.O.A., *İ.DH.*, Dosya no:547, Gömlek no:38057, Lef:22, 26 Ramazan 1282/12 Şubat 1866 tarihli Artin Efendi'nin tahriratu.

⁴⁹ Bu kuralın uygulandığı görülmektedir. Zira 1866'da Banaluka, İzvornik ve Bihke sancaklarından ağaç kesme izni verilebilmesi için bölgenin orman memuru tarafından keşfi gerekmiştir. Artin Efendi tarafından gerçekleştirilecek bu keşif için merkezden 5.000 kuruş harcanmasıyla ilgili izin alınmıştır. Bkz., B.O.A., *MVL.*, Dosya no:1042, Gömlek no:22, 23 Rebiyülahir 1283/4 Eylül 1866 tarihli Bosna Valisi tarafından İstanbul'a gönderilen telgraf ve 26 Rebiyülahir 1283/7 Eylül 1866 tarihli cevap.

bir toplantıda ihaleyi sonuçlandırmalıdır. İhaleyi kazanan kişiye verilecek kontrat valinin mühürüyle mühürlenip tasdik edildikten sonra birer nüshası orman memuru ve ihaleyi kazanana verilmelidir. İhalenin valilik tarafından tasdik edilmesinden önce Bâbîâlî'ye sorulması gereken durumlar olur ise mesele İstanbul'a telgraf ile sorulmalı ve süreç en fazla iki hafta içinde sonuçlandırılmalıdır. Bu iki hafta içinde İstanbul'dan olumlu veya olumsuz bir cevap gelmemesi durumunda, sözleşmenin İstanbul tarafından kabul edildiği varsayılarak, sözleşme valilik tarafından onaylanarak ihale sahibine verilmelidir.

3-Bölgedeki ağaç çeşitliliği fiçı tahtasından reçineye kadar çok geniş yelpazede üretim yapmaya elverişlidir. Özellikle mesken yapımı hariç, yatırım gerektiren üretimi yerli halkın yapması beklenemez. Bu yüzden ormanların yerli ve yabancılara ihalesinde bir mahsur olmamalı, ihale konusunda Bosna Valiliği yetkili kılınmalıdır.

4-Çeşitli sebeplerle harap olan ormanların ıslahı için valilik, kaymakamlık ve müdürlükler birlikte çalışmalıdır.

5-Devlete ait ormanlardan yakacak olarak kullanılmak amacıyla kesilen odunun bir at yükünden yerine göre 20 ilâ 40 para, bir araba yükünden ise 100 paradan 5 kuruşa kadar vergi alınmalıdır. Ancak ev veya müştemilat yapmak amacıyla kesilen ağaçlardan şimdilik herhangi bir ücret talep edilmemelidir. Vilayette kereste fabrikası (orman fabrikaları) yapılıp yapılmamasına orman memuru karar vermelidir.

6-Vilayet ormanlarından, orman memurunun izniyle kesilip, gerek ülke dâhiline gerekse ülke haricine nakledilecek her türlü orman ürününden gümrük resmi alınmamalıdır.

7-Orman gelirlerinin üçte biri ormanların ıslahına dair yapılacak her türlü masraf için ayrılmalıdır. Bu maksatla orman gelirlerinin üçte biri vilayet sandığında toplanmalıdır. Vilayet orman memurunun sahada yapacağı tüm masraf da bu sandıktan karşılanmalıdır.

8-Ormanlara yapılacak yollara vilayet nafia komisyonu mühendisleri karar vermelidir. Orman memuru bu komisyona dâhil edilmeli, yapılacak yollar ve köprüler hakkında orman memurunun da fikri alınmalıdır.

9-Drin Nehri kıyısındaki ormanlarla ilgilenmek üzere, 3.000 kuruş maaşla vilayet orman memuruna yardımcı bir orman memuru, aylık 1.500'er kuruş maaşla bir kâtip ve mukayyid görevlendirilerek vilayette bir orman müdürlüğü (kalemî) kurulmalıdır.

10- Bosna orman memuru bölgeye geldiği 1 yıl 2 ayda, yıllık 36.000 kuruş

maaşını (aylık 3.000 kuruş) ve 20.000 kuruşluk harcırahını harcamış, ancak yeterli olmamıştır. Bu sebepten orman memurunun maaşına 2.000 kuruş zam yapılmalıdır.

Artin Efendi'nin hazırladığı düzenlemenin olmazsa olmazı yukarıda da belirtildiği gibi Vilâyet Orman Müdürlüğü'nün kurulmasıdır. Bu maksatla ayrıntılı bir rapor daha hazırlayarak, aklından geçen müdürlüğün görevleri ve devlete maliyetini Bâbîâlî'ye sunmuştur. Ona göre orman memurlarının görevleri aşağıdaki gibi olmalıdır⁵⁰:

1-Vilâyet Orman Müdürü, Orman Mektebi mezunu olmalı ve 7.000 kuruş maaş verilmelidir. Müdür Vilâyet Meclis-i Nafia üyesi olmalıdır.

2-Orman Müdürlüğünde 2 kâtip ve 1 mukayyid bulunmalı, müdür bu dairenin reisi olmalıdır.

3-3.000 kuruş maaşla orman mektebi mezunu 2 orman mühendisi bölgeye tayin edilmeli, bu memurların biri Bosna'nın doğusuna biri batısına gönderilmeli, kuzey tarafı ise geçici olmak kaydıyla orman müdürünün uhdesinde olmalıdır.

4-Müdür senede 3 ay orman teftişine çıkmalıdır. Müdüre seyahat için 150-200 kuruş arasında harcırah verilmelidir.

5-Orman memurlarının halk nazarında itibarlı olabilmesi için ikinci rütbeye sahip olmaları veya rütbelerinin yükseltilmesi gereklidir.

6-Orman nizâm-nâmesi vilâyetin her yerinde ilân olduktan sonra uygulanması tamamen orman memurlarına ait olmalıdır.

7-Ormanlardan ağaç kesimi orman memurları gözetiminde olmalı, muhafazası da orman memurları tarafından sağlanmalıdır. Bu konudaki tasarruf orman memurlarında olmalıdır.

Vilâyet Orman Müdürlüğü'nün devlete yıllık maliyeti aşağıdaki gibi olacaktır:

Orman müdürünün aylık 7.000 kuruştan yıllık maaşı: $12 \times 7.000 = 84.000$ kuruş

Orman teftişleri için yevmiye 150 ilâ 200 kuruş arasında orman müdürüne verilecek harcırah 18.000 kuruş

2 orman memuru aylık 3.000'er kuruştan yıllık maaşı: $12 \times 6.000 = 72.000$ kuruş

2 kâtipin 500'er kuruştan yıllık maaşı: $12 \times 100 = 12.000$ kuruş

1 mukayyidin yıllık maaşı: $12 \times 300 = 3.600$ kuruş

⁵⁰ Artin Efendi, *Bosna Vilâyet-i Celîlesi Ormanları Hakkında Lâyiha-i Umûmîyye*, varak:8.

Aylık 100-150'şer kuruş arasında memurların teftiş ücretleri=15.000 kuruş

Toplam:204.600 kuruş.

Artin Efendi hukukî düzenlemelerin yanında fiili pazarlama çalışmaları da yapmıştır⁵¹:

1-Banaluka Sancağı İznice ve Zepçe Kazaları bir senelik küçük çam kesme ruhsat bedeli: 34.775 kuruş.

2-Her 1.000 adedi 120 kuruştan Corci Yusufoviç adlı tüccara verilen 2 sene süreli 2.000.000 adet fiçı tahtası üretimi ruhsat bedeli: 240.000 kuruş.

3-Corci Yusufoviç'in eskiden her 1.000 adedini 35 kuruş üzerinden aldığı ihalenin feshiyle, her 1.000 adedi 100 kuruştan 500.000 adet fiçı tahtası üretimi izni verilmesi: 50.000 kuruş. Corci Yusufoviç 2 yıl içinde 600.000 fiçı tahtasının üretimini gerçekleştirmiş, kalan kısmının ise feshini kabul etmiştir.

4- Corci Yusufoviç'in eskiden her 1.000 adedini 35 kuruş üzerinden aldığı ihalenin feshiyle, her 1.000 adedi 105 kuruştan 300.000 adet fiçı tahtası üretimi izni verilmesi: 31.500 kuruş.

5-Sava nehri kıyılarından kesilerek satılan odun bedeli:3.282 kuruş.

6-Saray Kazası'na su vasıtasıyla nakledilen yakacak odunlardan elde edilen bedel:361.057 kuruş 30 para.

Artin Efendi'nin önerileri merkezde değerlendirilmiş ve değişikliklerin yapılması için Fransa'dan orman mühendisleri getirilmesine karar verilmiştir⁵². Kararlar Artin Efendi'ye Mart 1866 sonuna doğru bildirilmiştir⁵³. Nihayet ormanların ekonomik değerini tespit için Fransa'dan Mayıs 1866'da Bricogne, Godcaux, Simon ve Chervau adlı dört mühendis getirilmiştir. Fransız mühendislerin gelmesiyle beraber 4 ayrı komisyon oluşturulmuş ve Bosna, Karaman, Kazdağı ve Tırhala'ya gönderilmiştir. Bosna teftiş bölgesi, İşkodra, Yanya ve Prizrenle birlikte 2. teftiş bölgesinde bulunuyordu⁵⁴. Artin Efendi hocası Louis Tassy'nin mahiyetinde yine Bosna'da kalmıştır⁵⁵. Bununla beraber Meclis-i Maabir İkinci Reisi Mösyö Tassy'nin de Bosna'ya

⁵¹ Artin Efendi, *Bosna Vilâyet-i Celîlesi Ormanları Hakkında Lâyihâ-i Umûmîyye*, varak:6-7.

⁵² B.O.A., *İ.DH.*, Dosya no:547, Gömlek no:38057, Lef:22, 26 Ramazan 1282/12 Şubat 1866 tarihli Artin Efendi'nin merkeze gönderdiği rapor defteri, s. 1-5; 1 Zilkade 1282/18 Mart 1866 tarihli arz tezkiresi; 2 Zilkade 1282/19 Mart 1866 tarihli irâde.

⁵³ B.O.A., *A.MKT.MHM.*, Dosya no: 352, Gömlek no:10, 10 Zilkade 1282/27 Mart 1866 tarihli Bosna Vilâyeti'ne yazılan şukka; Gölen, *a.g.e.*, s. 275.

⁵⁴ *Düstûr*, I. Tertip, Cild-i Râbî, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1299, s. 454.

⁵⁵ Keskin, *a.g.t.*, s. 29-30.

gönderilmesi devletin Bosna ormanlarına verdiği değeri göstermesi bakımından anlamlıdır. Tassy-Artin misyonu Eylül 1866'da göreve başlamıştır⁵⁶. Tassy ve Artin'in çalışmaları komisyonların faaliyetlerini sürdürebilmeleri için gerekli kaynağın teminine de yardımcı olmuştur. Bu amaçla Mühendis Simon tarafından işaretlenmiş 52.000 meşe ağacı, 5 milyon fiçî tahtası imali için ihale edilmiştir⁵⁷.

3. Mirî Orman Kesim Şartnâmesinin Hazırlanması

Bölgedeki orman kaynaklarını değerlendirmeye yönelik girişimlerin hemen hemen tamamı yabancı, özellikle de Avusturyalı ve Fransız müteşebbisler tarafından gerçekleştirilmiştir⁵⁸. Yabancı yatırımcılar bu ticaretten oldukça kazançlı çıkmışlardır. Çünkü 2 ilâ 2,5 Macar altını değerindeki meşe ağaçlarını 8 ilâ 30 kuruş arasında değişen oranlarda bedel ile satın alınmıştır. Üstelik üreticiler bu esnada ormanları tahrip etmekten de kaçınmamışlardır. Bu şekilde yaklaşık iki milyon dönüme yakın alan tahrip edilmiştir⁵⁹.

Tahribatın önüne geçmek için yapılan çalışmaların en önemlisi “*İltizâm bâ-tahhüd veya bir imtiyâz hasebiyle mirî ormanlardan ağaç kat'ına me'zûn olanların muâmelâtı hakkında şartnâme*” başlığı altında, 1865 tarihli 39 maddelik bir nizâmânâmenin hazırlanması olmuştur. Bu düzenleme ile ormanlardan yararlanma şartları kesin kurallara bağlanmıştır. Orman kesim şartnâmesinde dikkati çeken hususları aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür⁶⁰:

1-Bundan böyle Bosna'da ağaç kesim ihalesi yapılırken evvela kesim yapılacak alanın sınırları, ağacın türü ve miktarı kesin olarak belirlenecek.

2-İhalede belirtilen ücretin ödeme tarihleri kesinleştirilecek, mültezim devlete bir ödeme planı sunacak ve buna uyması kesin kurallara bağlanacak, ödemenin gecikmesi durumunda gecikme faizi ve ödemede sağlanacak esneklikler mukavelenâmede yer alacak.

3- Elde edilen üründen alınacak vergiler mukavelede ayrıntılı olarak yer alacak, mukavelede belirtilen hususlar haricinde, mültezimden az veya çok herhangi bir para talep edilmeyecek.

4-Ağaç kesimleri orman muhafaza memurları nezaretinde gerçekleştirilecek. Ağaç kesimi sırasında fidanların zarar görmemesine azami dikkat edilecek. Kesim

⁵⁶ B.O.A., *BEÖ*. (*Bâbâli Evrak Odası*), *Bosna Ayniyât Defteri*, nr:854, s.20, 19 Cemaziyevvel 1283/29 Eylül 1866 tarihli emir.

⁵⁷ Keskin, *a.g.t.*, s. 30.

⁵⁸ Sugar, *a.g.e.*, s. 130; Gölen, *a.g.e.*, s. 272.

⁵⁹ B.O.A., *İ.DH.* (*İrade Dâhiliye*), Dosya no:547, Gömlek no:38057, Lef:15, s. 1. (Artin Efendi'nin raporu); Gölen, *a.g.e.*, s. 272.

⁶⁰ B.O.A., *İ.DH.*, Dosya no:547, Gömlek no:38057, Lef:7, Orman mukavele şartnâme defteri, s. 1-9.

yapılan bölgenin içinde de arazinin çıplak kalmaması için her ağaç kesilmeyecek, orman memurları tarafından seçilip işaretilenen ağaçlara dokunulmayacak.

5-Ağaçların işleneceği hızar fabrikaları, işçilerin kulübeleri ve istif alanları ormanlık alana zarar vermeyecek yerlere, orman memurları tarafından tespit edilen alanlara kurulacak.

Zedelenen ağaçlar ve ağaç taşıma işlerinde kullanılacak hayvanların çevreye vereceği zararın telafisine dair de birçok hüküm barındıran nizâmnâmenin ruhu, ormanlık alana zarar vermeden ormanların gençleşmesini sağlamaktır.

Ağaç kesim şartnâmesi ilk olarak Hoca Haçador'la 1865'de yapılan mukavelede uygulanmıştır. Bosna Valisi Osman Paşa⁶¹ ile İstanbullu Kerestecioğlu Hoca Haçador arasında yapılan 16 maddelik mukavelede, tarafların yükümlülükleri, anlaşmazlıkları nasıl çözecekleri, en önemlisi nerelerden, ne tür, ne kadar müddetle ağaç kesileceği gibi her ayrıntı yazılıdır. Mukavelenin bir diğer özelliği de daha evvel 1.000 adedi 70 kuruşu ihale edilen fiçı tahtasının 120 kuruşu ihale edilmesi olmuştur. Bu mukavele ile 120 kuruştan 2.000.000 fiçı tahtasının ihalesi yapılmış, böylece 240.000 kuruşluk bir gelir sağlanmış, önceki ihalelere kıyasla devlet 100.000 kuruş net kâr elde etmiştir⁶². Mukavelenâmenin en dikkat çekici özelliği ihalenin Bosna ormanlarını koruyucu kesin hükümler de içermesidir. Merkeze örnek bir çalışma olarak sunulan mukavele şu maddeleri içermektedir⁶³:

1-Haçador, Sava ve Una Nehirleri kıyılarında yer alan miri ormanlardan 1Nisan 1865 ile 1 Nisan 1866 tarihleri arasında 2.000.000 adet fiçı tahtası üretme ve yurt dışına ihraç etme hakkına sahiptir.

2-Mültezim her 1.000 adet fiçı tahtası için 120 kuruş bedeli, mukavelenin 15. maddesinde yazdığı gibi Bosna Eyaleti dâhilinde kâin mirî sandıklarına teslim etmeyi taahhüt eder.

3-Mukavelenin kabul edildiği günü takip eden üç ay içinde, mültezim tarafından kefalet akçesi adıyla 20.000 ve ilk taksit olarak 20.000 kuruş devlete ödenecektir. Kefalet akçesi, ilk taksitten sonra ödenecek her taksitten 1/10 oranında düşülecektir.

4-Mültezim kendisi için belirlenen sınırlar dâhilinde, mevcut kanunlar ve gelecekte çıkarılacak kanunlar çerçevesinde üretim yapacaktır. Herhangi bir anlaşmazlık çıktığında mevcut kanunlar geçerli olacaktır. Herhangi bir ceza vukuunda ücreti kefalet akçesinden düşülecektir.

5-Mültezimin fiçı tahtası üretimi sonrasında kalan dal ve ağaçları alma hakkı yoktur. Ancak işçiler kendi ihtiyaçları için kalan malzemenin yararlanabilecektir.

⁶¹ 21 Şubat 1861-4 Ocak 1869 tarihleri arasında 8 yıl valilik yapmıştır. Bkz., Gölen, *a.g.e.*, s. 383.

⁶² Artin Efendi, *Bosna Vilâyet-i Celîlesi Ormanları Hakkında Lâyihâ-i Umûmiyye*, varak:6.

⁶³ B.O.A., *İ.DH.*, Dosya no:547, Gömlek no:38057, Lcf:18, varak:1-3.

Bu haktan nakliye ücreti kendilerine ait olmak üzere orman memurları da yararlanacaktır.

6-Mültezim ağaç keseceği bölgelere yol yapma hakkına sahiptir. Bu maksatla kullanacağı odun ve taşı orman memurlarının göstereceği yerlerden ücretsiz olarak temin edebilecektir. Mültezim yol yapmak için devletten para talep etmeyecek, işi bittikten sonra bu yolların tamirini de yaparak devlete teslim edecektir.

7-Mültezim kesim yapacağı bölgeleri bir ay önceden orman memurlarına bildirecek, orman memurları ruhsat vermeden kesim yapmayacaktır. Aksi halde kendisinden tazminat talep edilecektir.

8-Üretimi yapılan fiçı tahtaları hemen iskelelere gönderilecek, imal bölgesinde kalan tahtalar ise istif yapılacaktır.

9-Sava ve Una nehirleri kenarında devlete ait araziler istif mahalli veya iskele olarak kullanılabilir. Bu durumda üreticiden iskele resmî vs. gibi adlar altında bir şey talep edilmeyecektir.

10-Su kenarına getirilen fiçı tahtaları orman memurları ve mültezim veya vekilleri tarafından ölçüldükten sonra orman memuru tarafından mültezime bir ruhsatnâme verilecek. Kereste ancak bu işlemde sonra başka yerlere nakledilecek. Aksi durumda mültezim mesul olacak ve iki kat tazminat ödeyecektir.

11-Mültezim çalışanların barınacağı kulübeleri orman memurlarının uygun bulunduğu yerlere inşa edecektir. Bu kulübelerde orman memurlarının ikameti için kapısı kilitli birer oda bulunacaktır.

12-Ağaç kesilirken mümkün mertebe fidanlara zarar verilmeyecek. Kesim yapılırken özellikle bu hususa çok dikkat edilecektir.

13- Mültezim yerli veya yabancı gerektiği kadar amele istihdam edebilecektir. Bu yüzden herhangi bir vergi alınmayacaktır. Ancak işçilerin hal ve hareketinden mültezim sorumlu olacaktır.

14-Mültezim mukavele süresince ihalesini aldığı üretimi gerçekleştirmezse, mukavenenin bitiminden 61 gün önce haber vermek kaydıyla süresini bir yıl daha uzatılabilir. Bu olduğu takdirde mültezimden ilâveten 10.000 kuruş daha kefalet akçesi ve orman kalemi harcı adıyla 3.000 kuruş resm-i kalem alınacaktır.

15- Mültezim anlaşma onaylandıktan sonraki üç ay içinde 20.000 kuruşluk ilk taksiti, üç ay sonra 20.000 kuruşluk ikinci taksiti, daha sonra ise her ay 20.000 kuruşu devlete ödemekle mükelleftir. Taksit veya taksitler vaktinde ödenmezse ilk bir ay faiz işletilmeyecek, bir aydan daha fazla gecikme olursa faiz tahakkuk edilecektir.

16-Mukavenenâme tarihinden itibaren üç ay zarfında mültezim tarafından kefalet akçesi ve ilk taksit ödenmediği takdirde veya taksitlerin zamanında ödenmeme-

si durumunda mukavele geçersiz sayılacak, kefalet akçesinin bir kısmı veya tamamı alıkonacaktır.

4. Bosna Meclis-i Umûmîsi'nin Çalışması

Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda idarî olarak bir dizi yenilik yaptı. Bu yeniliklerin en önemlilerinden biri 1864'te uygulamaya konulan Vilâyet düzenlemesidir. Vilâyet Nizamnâmesi 1865'te Bosna'da da uygulamaya başlandı. Ardından nizamnamenin bir gereği olarak Bosna'da da bir "Meclis-i Umûmî-i Vilâyet" kuruldu. Meclis-i Umûmî-i Vilâyet, vilâyet merkezinde 40 gün süreyle toplanmak ve vilâyette bulunan yolların yapım ve bakımı, ziraat ve ticaret işlerinin geliştirilmesi, vergi tahsilatına dair halktan gelen istekleri görüşüp alınan kararları merkeze iletmekle yükümlüydü. Bosna Meclis-i Umûmî-i Vilâyeti ilk toplantısını 29 Şaban 1283/6 Ocak 1867'de, ikinci toplantısını ise 27 Şaban 1285/13 Aralık 1268'de yapmıştır. Her iki toplantıda da eyaleti ilgilendiren her konu ayrıntılı olarak raporlaştırılarak merkeze sunulmuştur. Merkezden halledilmesi istenen hususların içinde ormanlarla ilgili problemler de vardı⁶⁴.

1283/1867 toplantısında Visoka Kaza halkı, bölgelerindeki ormanların çevredeki demir madeni yüzünden harap olduğunu ve bu yüzden ormanların korunmasını istemişlerdir. Buna karşı valilik vilayetteki tüm ormanların Vilâyet İdâre Meclisi kararı gereğince koruma altına alındığı ve korumanın devam edeceğini Visokahlara bildirilmiştir. Gerek şikâyet gerekse çözüm değerlendirildiğinde, ormanların korunmasına dair halkta bir duyarlılık oluştuğu, buna binaen vilâyet idarecilerinin de bu konuda hassas oldukları anlaşılmaktadır⁶⁵.

Bihke Sancak temsilcilerinin şikâyeti ise Avusturyalıların kaçak yoldan yaptıkları ağaç kesimiyle ilgilidir. Bihkeliler Avusturyalıların sancak dâhilindeki koru ve baltalık ormanlardan kaçak ağaç kesimi yaptıklarını belirterek, devletten kaçak ağaç kesim işini engellemesini istemişlerdir. Kendilerine verilen cevapta, devletin kaçak ağaç kesimini önlemeye kararlı olduğunu vurgulanmış, bu maksatla bölgeye yeni karakollar yapılacağını açıklanmıştır⁶⁶.

Ormanlarla ilgili talepler 1285/1868 toplantısında da artarak devam etmiştir. 1868'deki şikâyetlerin bir kısmı Artin Efendi sonrası Bosna ormanlarının kontrol edilmesiyle ortaya çıkan problemlerdir. Halkın ormanlardan istediği gibi ağaç kesmemesi rahatsızlığa yol açmıştır. Mesela Bihke halkı büyük ağaçların bulunduğu

⁶⁴ Zafer Gölen, "Meclis-i Umûmî'nin Bosna Hersek'teki İlk çalışmaları, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sa.114, İstanbul 1998, s.135-136; Gölen, *a.ge.*, s. 178-180.

⁶⁵ B.O.A., *İ.MMS. (İrâde Meclis-i Mahsûs)*, Dosya no:35, Gömlek no:1421, Lef:5, s. 3.

⁶⁶ B.O.A., *İ.MMS.*, Dosya no:35, Gömlek no:1421, Lef:11, s. 8.

ormanların devlet kontrolüne geçmesine bir diyecekleri olmadığını, ancak küçük koru ve baltalık ormanlardan istedikleri zaman istifade etmek istediklerini belirtmişlerdir. Hükümet ise önceki uygulamalarından taviz vermemiş, tam da Artin Efendi'nin istediği gibi, ormanların tüm kullanım hakkının devlete ait olduğu ve orman memurlarının onayı alınmaksızın halka bu hakkın verilemeyeceği taraflara iletilmiştir⁶⁷. Benzer bir istek de Banaluka'dan gelmiştir. Banaluka temsilcileri, Artin Efendi'nin bölgedeki ormanları incelerken yanında Banaluka meclis azasından biri ya da bir bilirkişi olmadığından tüm ormanlardan yararlanmayı yasakladığından şikâyetçi olmuşlardır. Banalukalılar bu uygulama yüzünden orman ürünleri ile ilgili hiçbir ihtiyaçlarını gideremediklerini, bu yüzden mağdur durumda olduklarını ve bir an önce yeni bir düzenleme yapılarak en azından temel ihtiyaçlarını gidermek için bir komisyon kurularak halkın kullanımına açılacak ormanların mevkiinin tespiti ve bu bölgelerden yararlanma hakkı verilmesini talep etmişlerdir. Hükümet ise sıkıntının farkında olduğunu, halkın günlük ihtiyaçlarını gidermek maksadıyla yeni bir düzenleme yapılacağını taraflara bildirmiştir⁶⁸. Beklenen düzenleme 1870 Orman Nizamnâmesi ile yapılmış ve şikâyete konu olan sıkıntı nizamnâmenin 5. maddesi ile aşılmaya çalışılmıştır.

Kereste ticaretinden alınan vergi de her zaman rahatsızlık konusu olmuştur. Bunu Travniklilerin şikâyetinden de anlamak mümkündür. Travnik temsilcileri eyaletin diğer kazalarında kaldırıldığını iddia ettikleri kereste vergisinin kendi kazalarında da kaldırılmasını istemişlerdir. Ancak istek kabul edilmemiştir⁶⁹.

Meclis-i Umûmî-i Vilâyet'teki istek ve şikâyetler değerlendirildiğinde Bosna ormanlarını korumanın hiç te kolay olmadığı ortaya çıkar. Zira halk ormanları istediği gibi kullanmada ısrarlıdır. Hem halkın hem de kereste ticareti ile ilgilenenlerin yanaşmadığı bir başka husus ise vergi meselesidir. Bölge halkı “*ister keser ister satarım*” mantığı ile ormanları kendi malı olarak görüyor, vergi vermeyi kabul etmiyordu. Bu sıkıntıya bir de Avusturyalıların tasallutu eklenince ormanları korumanın ne kadar zor olduğu anlaşılacaktır.

5. Orman Nizâm-nâmesi ve Uygulanması

Ormanların kesim ve işletiminin ülke çapında problem teşkil etmesi sebebiyle Osmanlı Devleti 11 Şevval 1286/14 Ocak 1870 tarihinde 52 maddelik “*Orman Nizâm-nâmesi*” ve yine aynı tarihte 17 maddelik “*Tersâne ve Tophâne-i Âmire İdarelerine Muktezi KerastenİN Tedarik ve İ'tâsı Hakkında*” adlı iki nizâm-nâmeyi uygulamaya koymuştur. Bu

⁶⁷ B.O.A., *İ.ŞD.(İrâde Şurâ-yı Devlet)*, Dosya no:13, Gömlek no:613, Lef:5, s.4; Gölen, *Meclis-i Umûmî*, s. 140.

⁶⁸ B.O.A., *İ.ŞD.*, Dosya no:13, Gömlek no:613, Lef:9, s.5; Gölen, *Meclis-i Umûmî*, s. 141.

⁶⁹ B.O.A., *İ.ŞD.*, Dosya no:13, Gömlek no:613, Lef:5, s.6; Gölen, *Meclis-i Umûmî*, s. 140.

şekilde hem tüm ülke çapında orman yağmasının önüne geçilmeye hem de ormanlardan verimli faydalanılmaya çalışılmıştır⁷⁰. Nizâmnâmeler ile ülke çapındaki tüm ormanların işletim ve korunması kesin kurallara bağlanmıştır. Fakat XIX. yüzyılda devletin Bosna'da uygulamaya çalıştığı her reform gibi Orman Nizâmnâmesi'nin uygulanması da probleme yol açmıştır. Fakat bu kez probleme Bosnalıların reform karşıtlığı değil, bizzat devletin nizâmnâmeyi yanlış uygulaması sebep olmuştur. Orman Nizâmnâmesi'nin ardından Bosna'daki bütün ormanlara devlet tarafından el konulmuş, bu durum kendi ihtiyaçları için ormanlardan yararlanan halk arasında tepkiye yol açmıştır. Bu maksatla halkın tasarrufunda bulunan baltalık ve korulukların tespiti için evvela her sancakta orman ve arazi memurları, 2'si Müslüman, 2'si Gayrimüslimlerden seçilen birer komisyon oluşturulmuştur. Komisyon elinde tapu senedi bulunmayan kişilerin kullandığı baltalık ve koruları tespit ederek, iddiasını ispat eden kişilere tapu senedi vermek suretiyle ormanlık arazilerini iade etmiştir⁷¹.

Halkın veya oduncu esnafından vergi toplanamamasının sebebi Orman Nizâmnâmesi'nin 5. maddesiydi⁷². Bu maddeye göre, köylüler ev, ambar ve ağıl gibi bina yapmak, binaları tamir veya yeniden inşa etmek, araba ve ziraat aletleri imal etmek, evlerinde yakacakları odun ve kömür yapmak için gerekli olan ağaçları mirî ormanlardan herhangi bir bedel ödemededen kesebileceklerdi. Ancak ticaret için kesilecek ağaçlar bu uygulamadan muafı ve bedelleri devlete verilecekti. Aslında 5. maddenin buraya kadarki bölümünde Bosna için bir sıkıntı yoktu. Fakat bundan sonra yer alan “*Her karyenin mensûb olduğu bazar yerine âhâlinin kendü araba ve hayvanlarıyla nakl ve fîrûht iltedikleri hatab ve kömür bu hükkümden müstesnadır ve bunlar hakkında ceryân idecek mu’âmelât-ı ta’limât mahsûsesinde beyân kılınacaktır.*” ifadeleri⁷³, Bosna'da vergisiz orman ticaretine ve orman talanına zemin hazırlamıştır. Gerek köylüler gerekse köyünden kestiği odunu kasaba merkezlerinde satan oduncu esnafı yaptığı faaliyetin hukuki zeminini daima 5. maddenin son fıkrasına dayandırmıştır. Zira Bosnalı köylüler veya oduncu esnafı yaptıkları ticareti hep kendi aralarında yaptıkları bir alışveriş olarak değerlendirmişlerdir. Oduncu esnafının kanunî boşlukları suiistimali sadece Bosna Hersek'te yaşanmamış, ülkenin her tarafında benzer sıkıntılar yaşanmıştır⁷⁴. Bunun üzerine devlet, 27 Safer 1288/18 Mayıs 1871'de 13 maddelik bir “*Orman Nizâmnâme-*

⁷⁰ *Düstûr*, I. Tertip, Cild-i Sâni, Matbaa-i Amire, 1290, s. 404-418; Transkripsiyon için bkz., Bekir Koç, “1870 Orman Nizamnâmesi'nin Osmanlı Ormanlığına Katkısı Üzerine Bazı Notlar”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, c.XXIV, Sa.37, Ankara 2005, s. 251-257

⁷¹ B.O.A., *BEO*, *Bosna Ayniyât Defteri*, nr:853, s. 153, 27 Cemaziyelevvel 1287/25 Ağustos 1870 tarihli tezkire sureti; nr:854, s. 167, 13 Şevval 1287/6 Ocak 1871 tarihli şukka.

⁷² Nizâmnâme öncesinde de ihtiyaca yönelik kullanımlar ücrete tabi değildi. Bu durum 1870 Orman Nizâmnâmesi'nde de korunmuştur. Bkz., Koç, a.g.m., s. 242.

⁷³ *Düstûr*, I. Tertip, Cild-i Sâni, s. 404-405.

⁷⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz., Keskin, a.g.t., s. 138-140.

si'nin 5. Maddesi Hükümünce Ahâl-i Kurraya Meccânen Virilmesi Lâzımgelen Keraste ve Hatab ve Kömürün Sûret-i İ'tâsı Hakkında Ta'limât" adlı bir talimatla suiistimallerin önüne geçmeye çalışmıştır⁷⁵. Talimatla köylülere verilen ormanlardan ücretsiz yararlanmaları önceden başvurma, kesimin orman korucuları nezaretinde yapılması gibi bazı kısıtlamalara bağlanmışsa da suiistimallerin önüne geçmek mümkün olmamıştır.

Bosna'daki ormanlardan yararlanmaya dair problemler ilerleyen yıllarda da devam etmiştir. Halk yanı başlarında sahipsiz duran ağaçları kestikleri için vergi vermeyi bir türlü içine sindirememiş, sürekli merkezden bu verginin affını istemiştir. Bu yüzden orman gelirleri diğer vergilerle kıyaslandığında daima düşük kalmıştır. Ormanlardan en fazla gelirin elde edildiği 1872-73 senesinde orman gelirlerinin genel gelirler içindeki payı ancak % 7,5'a ulaşmıştır⁷⁶. Bu yüzden 1878 öncesi sonrasını kıyaslayan günümüz araştırmacıları Osmanlı dönemi Bosna ormanları için "el değmemiş" ifadelerini kullanmakta bir mahzur görmemişlerdir⁷⁷.

Sonuç

Osmanlı Devleti Tanzimât'ın ilânıyla birlikte hemen hemen her alanda çok ciddi reformlar yapmıştır. Ülkenin idarî, adli, askerî ve iktisadî yapısında birçok değişikliğe gidilmiştir. Ancak gerek Bosna Hersek'in sosyal yapısı gerekse Sırbistan ve Karadağ gibi devlet hâkimiyetini kabul etmek istemeyen bölgelerle komşu olması sebebiyle, Tanzimât 1851'e kadar Bosna'da uygulanamamıştır. Tanzimât'ın uygulanmaya başlamasıyla birlikte, Bosna ormanlarına yeni bir düzen verme gereği ortaya çıkmıştır. Böylece hem orman potansiyeli ortaya çıkarılacak hem de orman tahribatının önüne geçilecekti. Yapılan incelemeler sonucu, o tarihe kadar ormanlardan en küçük bir fayda elde edilemediği gibi, özellikle Avusturyalı tüccarlar tarafından yağmalandığı anlaşılmıştır. Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti Bosna Hersek'ten ağaç kesimini derhal yasaklamıştır. Fakat bu yasak, o tarihe kadar vergi dahi vermeden, sadece kişisel ikili anlaşmalarla bölgeden ağaç kesen tüccarların sert tepkisiyle karşılaşmıştır. Bu durum Avusturya ve Osmanlı Devleti'ni 1850'lerden 1870 Orman Nizamnâmesi yayınlanana kadar devam edecek bir çekişmeye itmiştir. Avusturyalı tüccarlar Osmanlı makamlarına zarara uğradıklarını içeren ve zararlarının karşılanmasını talep eden onlarca dilekçe sunmuşlardır. Bir taraftan zarara uğradıklarını iddia eden bu tüccarlar aynı zamanda yeni ağaç kesim izinleri almak için de her yolu denemişlerdir. Avusturyalı tüccarların 1850'lerden beri zarara uğradıklarını iddia

⁷⁵ *Düstür*, I. Tertip, Cild-i Sâlis, Matbaa-i Amire, 1293, s. 285-287.

⁷⁶ Gölen, *a.g.e.*, s. 276-277.

⁷⁷ Konrad Pintarić, "Forestry and Forest Reserves in Bosnia and Herzegovina", *Virgin Forests and Forest Reserves in Central and East European Countries*, Edited by Jurij Diaci, Department of Forestry and Renewable Forest Resources - Biotechnical Faculty, Ljubljana 1999, s. 7.

etmelerine rağmen ısrarla Bosna ormanlarından yararlanma taleplerinin arkasında, Artin Efendi'nin raporlarında görüldüğü gibi, bu ağaçları değerlerinin çok çok altında satın almalarıdır. Dolayısıyla Bosna'dan ağaç kesme izni alabilmek bir Avusturyalı tüccar için zenginliğe açılan kapı demektir. Tüm ısrarlara, Avusturya tehdit ve notalarına rağmen Osmanlı Devleti kararından vazgeçmemiş ve en azından devlete ait ormanlardan ağaç kesimini yasaklayan kararının ardında durmuştur.

1850-1878 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin durumunu üç evrede incelemek mümkündür. Birinci evre 1850-1864 yılları arasını kapsar. Bu dönemde ormanlardaki tahribatın farkına varılmış, bunun önüne geçilmeye çalışılmış, fakat planlı bir çalışma yapılmadığından istenen sonuç elde edilememiştir. İkinci dönem Artin Efendi'nin bölgeye orman memuru atandığı 1864 yılı ile Orman Nizamnamesi'nin yayınlandığı 1870 yılları arasındaki süredir. Bu sürede önce Bosna'daki orman potansiyeli detaylı olarak ortaya konulmuş, ormanları koruma, gençleştirme ve zarar vermeden nasıl istifade edileceğine ilişkin çalışmalar yapılmıştır. Yapılanlar sadece teoride kalmamış Hoca Haçador örneğinde olduğu gibi pratik olarak da uygulanmıştır. Son aşama ise 1870'de Orman Nizamnamesi ile başlayıp 1878 Avusturya işgali ile sona eren dönemdir. Bu dönemde devletin tamamında uygulanan bir kanun yürürlükte olduğundan Bosna ormanlarından nasıl yararlanılacağı veya ne şekilde korunacağına dair bir sıkıntı meydana gelmemiştir. Son dönemdeki temel sıkıntı devlete ait ormanlardan yerli halkın ne şekilde istifade edeceğinin anlaşılmasından kaynaklanmış, buna dair problemler de 18 Mayıs 1871'de yayınlanan 13 maddelik bir yönetmelikle çözüme kavuşturulmuştur. Ne var ki önce 1875'te patlak veren Hersek İsyanı, ardından 1878'de gerçekleşen Avusturya işgali Osmanlı Devleti'nin Bosna ormanları için aldığı tedbirlerin sonuçlarını görmesine engel olmuş, yaklaşık çeyrek asırdır bu uğurda harcanan çaba boşa gitmiş, işgal sonrası Bosna ormanları Avusturyalı tüccarlar tarafından adeta yağmalanmıştır.

KAYNAKLAR

ARŞİV VESİKALARI

1-Defterler

Bosna Ayniyât Defteri, no:853, 854

2-Müteferrik Vesikalar

Hariciye Nezareti Mektubî Kalemi (HR. MKT.)

Dosya no:123, Gömlek no:37; Dosya no:262, Gömlek no:29; Dosya no:269, Gömlek no:100; Dosya no:322, Gömlek no:21; Dosya no:328, Gömlek no:57

İrâde Dâhiliye (İ. DH)

Dosya no:547, Gömlek no:38057

İrâde Hâriciye (İ. HR.)

Dosya no:72, Gömlek no:3473; Dosya no:94, Gömlek no:4613

İrâde Meclis-i Vâlâ (İ. MVL.)

Dosya no:247, Gömlek no:8978, Dosya no:508, Gömlek no:22956

İrâde Meclis-i Mahsûs (İ. MM.)

Dosya no:35, Gömlek no:1421

İrâde Şurâ-yı Devlet (İ. ŞD.)

Dosya no:13, Gömlek no:613

Meclis-i Vâlâ Riyâseti Belgeleri (MVL.)

Dosya no:251, Gömlek no:4; Dosya no:360, Gömlek no:86; Dosya no:845, Gömlek no:14; Dosya no:897, Gömlek no:5; Dosya no:899, Gömlek no:55; Dosya no:917, Gömlek no:7; Dosya no:975, Gömlek no:79; Dosya no:982, Gömlek no:7; Dosya no:990, Gömlek no:43; Dosya no:991, Gömlek no:72; Dosya no:999, Gömlek no:108, Dosya no:1042, Gömlek no:22.

Sadaret Âmedî Kalemi (A. AMD.)

Dosya no:37, Gömlek no:54

Sadâret-Mektûbî, Mühimme Kalemi (A.MKT.MHM.)

Dosya no:352, Gömlek no:10

KİTAP VE MAKALELER

- Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir 21-39*, Yayınlayan Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991.
- _____, *Ma'rûzât*, Hazırlayan Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980.
- Bosnia and Herzegovina Forestry and Wood Industry*, Foreign Investment Promotion Agency, Sarajevo 2011.
- Collas, Bernard Camille; *1864'te Türkiye. Tanzimat sonrası düzenlemeler ve Kapitülasyonların tam metni*, Çeviren: Teoman Tunçdoğan, Bileşim Yayınevi, İstanbul 2005.
- Düstûr*, I. Tertip, Cild-i Sâni, Matbaa-i Amire, 1290.
- Düstûr*, I. Tertip, Cild-i Sâlis, Matbaa-i Amire, 1293.
- Düstûr*, I. Tertip, Cild-i Râbi', Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1299.
- Gölen, Zafer, *Tanzîmât Döneminde Bosna Hersek*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010.
- _____, "1852-53 Karadağ Askerî Harekâtı ve Sonuçları", *History Studies*, Volume:1, Issue:1, Samsun 2009, ss.212-296.
- _____, "Meclis-i Umûmî'nin Bosna Hersek'teki İlk Çalışmaları", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sa.114, İstanbul 1998, s.135-142.
- Keskin, Özkan, *Orman ve Ma'âdin Nezâreti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2005.
- Koç, Bekir, "1870 Orman Nizamnâmesi'nin Osmanlı Ormancılığına Katkısı Üzerine Bazı Notlar", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, c.XXIV, Sa.37, Ankara 2005, ss.231-257.
- Osmanlı Ormancılığı İle İlgili Belgeler –II-III-*, TC. Çevre ve Orman Bakanlığı, Ankara 2003.
- Pintarić, Konrad, "Forestry and Forest Reserves in Bosnia and Herzegovina", *Virgin Forests and Forest Reserves in Central and East European Countries*, Edited by Jurij Diaci, Department of Forestry and Renewable Forest Resources - Biotechnical Faculty, Ljubljana 1999, s.1-15.
- Sugar, Peter F., *Industrialization of Bosnia-Herzegovina 1878-1918*, University of Washington Press, Seattle 1963.
- Temperley, Harold, *England and The Near East The Crimea*, Longsmans, Green and Co., London-New York Toronto 1936.

CONTENTS

Articles and Studies:	<u>Page</u>
SİR GAVAZ, ÖZLEM: Evaluation of KUR ¹⁰ <i>Hulana-</i> / KUR ¹⁰ SİĞ ‘Wool River Land’ According to the Hittite Texts	357
YILDIRIM, M. İBRAHİM: A New Persian Source on the History of Timurids: <i>Müntahabü't-Tevarîh</i> of Zahîr-i Mar'âşî	371
KUL, EYÛP: Improvement of Mines in Kratov, Kyustendil, Skopje, Trepça and Jejene According to a Report Dated 1703	395
TÛRKMEN, İLHAN: Socia-Economic Structure of Belgrade in 1740s According to Ottoman Empire Sources.....	411
DEMİRÜREK, MEHMET: The Dragomans of the Britain and the Dragoman Reform of 1758	439
EFE, AYLÂ: Mahmut II's Census in Property: The Case of Evreşe	483
KASUMOVIĆ, FAHD: Understanding Ottoman Heritage in Bosnia and Herzegovina: Conversions to Islam in the Records of the Sarajevo Sharia Court, 1800-1851	507
SÛME, MEHMET: A Sample of Ottoman Tax Implementations: The Octroi Tax	601
GÖLEN, ZAFER: The Efforts of Ottoman Government Regarding the Protection of Bosnia-Herzegovina Forests During Reforms	547
SATILMIŞ, SELAHATTİN: Disaster Management of the Ottoman Empire and the Criticisms Directed Toward the Governer Sadık Mehmed Paşa in the Earthquake of Chios in 1881.....	573
KORKMAZ, TELLÎ: G. V. Chicherin in Turkish-Russian Relations and the Armenian Issue	619
Translations:	
HASANOV, ZAUR (Transl.: Bağdagül Musa): Identical Traditions, Cults and the Psychology of the Scythians and Turko-Mongol Peoples	639
Turkish Abstracts.....	663
Abstracts.....	671
Belleten Journal Editorial and Application Requirements (in Turkish)	679
Belleten Journal Editorial Principles and Application Requirements (in English)	682

BELLE TEN

PERIODICAL PUBLISHED EVERY FOUR MONTHS

TURKISH HISTORICAL SOCIETY REVIEW

Volume : LXXX

No. 288

August 2016

ANKARA – 2016